Artur Truszkowski
Źródło: niepublikowany artykuł, pisany w KUL

Jak Stachura konstruował swoje utwory? Nad autografem wiersza *Jak*

Tak dobrze znany wielbicielom twórczości autora *Siekierezady* utwór rozpoczynający się od słów „Jak po nocnym niebie sunące białe obłoki...” stanowi część składową większej całości poetyckiej, zatytułowanej *Missa pagana* i wydanej przez Stachurę w 1978 roku. Tekst wiersza włączony do poematu jednak tak znacznie różni się od autografu, który był przedmiotem naszych badań, że „można nawet mieć pewne wątpliwości, czy to jest ten sam wiersz”[1]. Co więcej, próba ustalenia czasu, w którym pierwotna - czyli w brzmieniu autografu - wersja powstała może opierać się jedynie na hipotezach, budowanych z kolei na podstawie szczątkowych informacji zawartych w pracach poświęconych twórczości Edwarda Stachury.

Historia powstania utworu

W świetle informacji, które posiadamy i źródeł, którymi dysponujemy określenie dokładnej daty i okoliczności powstania wiersza nie jest wykonalne. Postarajmy się jednak możliwie najbardziej zacieśnić ramy czasowe. Żeby tego dokonać należy przyjrzeć się etapom konstruowania utworu *Missa pagana*. Prace nad nim autor *Całej jaskrawości* rozpoczął w 1971 roku[2].

Missa pagana była przygotowywana dla teatru w Koszalinie [...] i miała stanowić libretto uzupełnione muzyką Jerzego Satanowskiego. […] Praca nad scenicznym przygotowaniem [...] trwała długo i napotykała na różnorakie przeszkody. W 1974 r. Stachura zaproponował Satanowskiemu, aby złożyli podanie o stypendium, co pozwoli obu artystom pracować nad tym dużym przedsięwzięciem bez nadmiernego rozproszenia się w doraźnych zabiegach o gotówkę na pierwsze potrzeby. 10 stycznia 1976 r. wysyła Stachura z Krynicy do Satanowskiego w Poznaniu list pełen zniecierpliwienia:

Jurek, nie rozumiem dlaczego p. Kuszewski nie załatwił nam tego stypendium[3].

1 Jest to fragment wypowiedzi Z. Klukowskiego na temat genezy utworu Leśmiana pt. *Spojrzystość*; cytuję za: B. Leśmian, *Poezje*, oprac. J. Trznadel, Warszawa 1965, s. 536-537.
2 Przyjmuję tę cezurę czasową za Marianem Buchowskim, *Stachura. Biografia i legenda*, Opole 1993, s. 136.
3 M. Buchowski, dz. cyt., s. 136-150.

Kłopoty, z jakimi borykał się autor *Całej jaskrawości* chcąc wystawić swoją mszę sprawiły, iż nie doszło do realizacji tego zamysłu. Warto postawić tu sobie pytanie czy Stachura miał już gotowy tekst libretta. Wydaje się, że musiał nad nim nieustannie pracować, poprawiać, wykreślać, co potwierdza książka *Naprzód niebiescy* wydana w latach 80-tych w Olsztynie jako druk nie datowany - z informacją, iż stanowi „pierwszą wersję utworu, który następnie poważnie przez Edwarda Stachurę zmieniony ukazał się w druku pod tytułem *Missa pagana"*[4].

Naprzód niebiescy to także tytuł scenariusza teatralnego, do którego muzykę miał zrealizować Czesław Niemen.

Stachura we wczesnych latach siedemdziesiątych często bywał w gdańskim klubie „Żak" z wieczorami autorskimi. [...]dyrektor klubu Andrzej Cybulski załatwił Stachurze pracę latarnika w Rozewiu, a potem *Missa pagana* zakupiono jako scenariusz widowiska teatralnego, które pod tytułem *Naprzód niebiescy* miał ze swoją muzyką prezentować Czesław Niemen na MIDEM w Cannes[5].

Informacje mgliście zarysowują koleje utworu i rodzą nieścisłości, gdyż wynika z nich, że autor sprzedał tekst utworu Cybulskiemu, podczas gdy starał się zorganizować przedstawienie we współpracy z Satanowskim. Należałoby więc przyjąć, iż tekst ten jest tożsamy z wydanym w Olsztynie i że Cybulski nabył go w pierwszej połowie lat 70-tych. Świadczyłoby to, iż w tym czasie utwór *Jak* posiadał formę z unikatowego wydania *Naprzód niebiescy*, która nie wykazuje tylu różnic z pierwodrukiem co badany przez nas autograf. Jego powstanie należałoby z kolei umieścić tuż na wstępie prac nad *Missa pagana,* czyli koło 1971 roku lub jeszcze wcześniej. Powszechnie bowiem wiadomo, iż Stachura prowadził rodzaj dziennika, brulionu, w którym notował wszystko, co wydawało mu się godne uwagi, a w którym badacze dostrzegali często fragmenty utworów[6]. Na

4 Tamże, s. 151.

5 Tamże, s. 150.

6 O zawartości brulionów pisze znakomicie Krzysztof Rutkowski w *Nocie redakcyjnej* do: E. Stachura, *Fabula rasa*, z wypowiedzi rozproszonych, red. K. Rutkowski, Warszawa 1982, s. 467-469: „Edward Stachura nie rozstawał się przez wiele lat z brulionami, w których notował wszystko, co uznawał za godne notowania, do których wklejał wycinki z gazet, wkładał pocztówki i listy, luźne kartki, wizytówki, zaproszenia, serwetki, rachunki z restauracji, barów i innych instytucji użyteczności publicznej, liście z drzew oraz trawy z pól. Zachowało się kilkanaście takich brulionów. Nazwałem je zeszytami podróżnymi. Zeszyty podróżne są rozmaite, zarówno pod względem zawartości jak i kształtu. Oprócz wypisków z Norwida, Villona, Pascala, Márqueza, Baudelaire'a, Rimbauda, Borgesa, Sabata, Heisenberga i innych, notatek prowadzonych po polsku, francusku i hiszpańsku, dotyczących wpływów i długów, planów dnia i nocy, fragmentów utworów wykorzystanych gdzie indziej, opracowanych i rozpoczętych wierszy, piosenek, esejów, opowiadań, przekładów oraz powieści, oprócz tych wszystkich różności w zeszytach znajdują się urywki i pomysły utworów nie napisanych, uwagi, komentarze, powiedzonka, fragmenty wypowiedzi zasłyszanych i zapisywanych w trakcie słuchania, świadectwa zmagań ze słowem, pocztówki wysyłane do siebie i podpisywane: Michał Kątny".
Światło na proces powstawania utworów autora *Siekierezady...* rzuca także Dariusz Pachocki, pisząc w *Przedmowie* do: E. Stachura, *Listy do pisarzy*, oprac. D. Pachocki, Warszawa 2006, s. 5-17: „Porównując opowiadania, eseje z odpowiednimi listami i zapiskami w brulionach Stachury, zauważymy pewną prawidłowość. Zdarzenia powszednie pisarz notował w swych notatnikach. Następnie na podstawie tych zapisów konstruował list, opowiadanie, esej itp. W notatnikach znajdujemy także fragmenty, które najpierw przechodziły przez listy, gdzie po obróbce nabierały znamion literackości, a później stawały się częścią większej literackiej całości".

tej podstawie można zaryzykować hipotezę, iż z wierszem Jak było podobnie, czyli że autograf, którym dysponujemy powstał jako zapisek w brulionie i do którego poeta po jakimś czasie wrócił, znacznie przeredagował i włączył w obręb *Missa pagana* lub powstał już jako element tego utworu, jednak ulegał potem znacznym przeróbkom.

Ingerencje autora w tekst były tak duże, iż w konsekwencji pierwodruk zawiera tylko cztery wersy z autografu w niezmienionym kształcie, pięć wykazuje podobieństwa na poziomie leksykalnym lub semantycznym z odpowiednimi fragmentami autografu lecz inna jest ich wersyfikacyjna kolejność. Natomiast ogromna większość tekstu z autografu nie znalazła się w pierwodruku. Autograf ten należy więc - być może - potraktować jako wprawkę do utworu literackiego, szkic, który został niemal całkowicie przebudowany. Znamiona pracy nad tekstem widoczne są także w autografie. Uwidaczniają się na poziomie poprawek autorskich, bowiem szereg z nich zapisany został po czasie, na co wskazuje użycie świeżo naostrzonego ołówka lub pisanie nim pod innym kątem[7].

Wydania tekstu

Po raz pierwszy utwór *Missa pagana* zawierający tekst *Jak* ukazał się w 1978 roku, i to dwukrotnie: na łamach „Miesięcznika Literackiego" 1978 nr 6, a także w wydaniu książkowym: *Dużo ognia i tak dalej*, Poznań 1978. Za pierwodruk należy uznać tekst z „Miesięcznika", który ukazał się w czerwcu '78, podczas gdy w tym samym miesiącu dopiero kończono druk książki[8]. Mimo tak bliskiej rozpiętości czasowej dzielącej ukazanie się utworu w obydwu źródłach teksty różnią się od siebie - inaczej brzmi w każdym z nich 13 wers.

Kolejne wydania wiersza *Jak* - także jako części składowej *Missa pagana*:

1) E. Stachura, *Wiersze, poematy, przekłady, piosenki*, red. Z. Redecki, Warszawa 1982; tekst oparty na wydaniu książkowym z 1978 roku.

2) E. Stachura, *Missa pagana;* druk nie datowany, udostępniony dzięki uprzejmości p. Dariusza Pachockiego; w znacznej części zbieżny z pierwodrukiem - z wyjątkiem 20 wersu.

3) E. Stachura, Naprzód niebiescy, druk nie datowany, pochodzący ze zbiorów prywatnych p. Dariusza Pachockiego; przez wydawcę opatrzony informacją, iż stanowi nie poprawioną wersję utworu *Missa pagana*; zawiera dwa wersy [kolejno 15 i 16] nie występujące ani w autografie, ani w

7 Patrz: wersy nr 3, 5, 6, 19.
8 W stopce redakcyjnej widnieje napis następującej treści: „Podpisano do druku 27 V 1978r. Druk ukończono w czerwcu 1978r."

żadnej drukowanej wersji tekstu.

4) E. Stachura, *Taki wieczór choć rano. W 15 rocznicę śmierci Poety*, wyb. i wstęp: J. Koperski, J. Żernicki, Warszawa 1995.

5) E. Stachura, *Wiersze*, Toruń 1995.

6) E. Stachura, *Wiersze wybrane*, wyb. J. Drzewicki, Warszawa 1996.

7) E. Stachura, *Zobaczysz*, wyb. i oprac. L. Lachowiecki, Warszawa 1997.

8) E. Stachura, *Życie to nie teatr. Wiersze i piosenki*, wyb. i wstęp: J. Koperski, J. Żernicki, Warszawa 2002.